

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 7

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 10

Видавництво М.П. Коць
Київ – Нью-Йорк
2002

Ігор ГИРИЧ (Київ)

ЧИ ТРЕБА ТУЖИТИ ЗА ВТРАЧЕНИМ ІМ'ЯМ?¹

Книга Євгена Наконечного протягом останніх років витримала уже третє видання, щоправда, тираж її не дозволяє говорити про неї як про науковий бестселер, а шкода. Безумовно, ця праця дуже придалася б як науково-освітній посібник у середній і вищій школі, і під цим оглядом його повинна мати принаймні кожна шкільна бібліотека в Україні. Друге видання книжки “Украдене ім’я: Чому русини стали українцями” (1998 р.) мала досить докладну описову рецензію відомого українознавця зі Словаччини Миколи Мушинки (“Народознавчі зошити”, 2000, №1, с.182–186), тому хотілося б спинитися лише на ключових її мотивах, актуальних для нашого сьогодення.

Начебто історія етнонімів (“Русь”, “Росія”, “Україна”, “росіянин”, “руський”, “русин”, “українець”), їх історичного вжитку має колосальну бібліографію, яка сама по собі могла б скласти велику книжку. На цю тему вже були написані окремі праці наукового й публіцистичного характеру Б.Барвінського, Л.Цегельського, С.Шелухина, кілька розділів присвятив у більших працях М.Грушевський. Проте актуальність проблеми вимагає ще раз повернутися до цієї теми, тим більше, що Є.Наконечний залучає до свого дослідження багато публікацій українських істориків, європейських учених, а головне – розглядає питання походження назви “Україна” в політологічному ключі, й нині цілком логічно вважаючи його актуальним ідеологічним пунктом, навколо якого йде постійна ідейна боротьба між прихильниками й противниками української незалежності.

Більше того, засвоєння такого непростого навіть для людей гуманітарного профілю заняття факту, що русини за самоназвою лише 100 років тому змушені були перейти на інший національний етнонім – українці, має ключове значення для процесу самоусвідомлення теперішніх українців. До речі, жоден з сучасних українських підручників для середньої школи, хоч і послуговується відповідною термінологією, не дає чіткого наскрізного пояснення цієї проблеми.

¹ *Наконечний Євген. Украдене ім’я: Чому русини стали українцями.* – Львів, 2001. – 400 с.

На побутовому рівні це виявляється у відомому вже хрестоматійному запитанні дитини, після того як батьки розповіли їй про київський храм Святої Софії, котрий збудував “русскій” князь Ярослав Мудрий: “А коли ж це українці заснували Київ?” На це та інші подібні питання читач знайде відповідь у книжці Є.Наконечного. А головне, книга якщо не позбавить, то принаймні приглушить відчуття меншовартості, яке все ще притаманне українській людині хоча б тому, що “руських” знає весь світ і їхні досягнення культури значні, а українці й менш знані, й ніби похвалитися цивілізаційними здобутками не дуже можуть.

Власне, сама назва праці наче втворює відомому вислову історика діаспори, закордонного члена НАН України Я.Пеленського про велику ідеологічно-політичну втрату українців у зв'язку з відмовою нашої еліти в середині – кінці XIX ст. від імені “русини” та “русскі” і переходом на нове ім'я – “українець”. Уже з назви книги – “Украдене ім'я...” – читач може зробити висновок про основне призначення видання – дати популярний виклад для не цілком підготовленого споживача історії виникнення етнонімів “Русь” і “Україна”, їх ретрансляції-перенесення з теренів князівської України-Руси на Русь Північно-Східну в Московщину в XVII–XVIII ст.; розповісти про сприйняття й семантичне наповнення етнонімів “Московія”, “Русь”, “Україна” з російської, української, польської і зрештою світової точок зору.

Автор сповна скористався своєю перевагою – працею завідувачем відділу україністики Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України – і залучив до своєї роботи практично всі основні друковані джерела з даної проблематики. Особливо вичерпно представлена література з українського боку, причому використані публікації з журналів, газет, спеціалізованих збірників та інших рідкісних видань.

Мова викладу й стиль дохідливі, у потрібній мірі популярні, розділи добре структуровані й композиційно витримані. Авторіві при всьому необхідному за жанром публіцистизмі вдалося зберегти рівновагу й не впадати у крайнощі взаємозвинувачень, чим часто хибують праці, де порушуються актуальні питання сучасної політичної ситуації.

Є.Наконечний у цілому дотримується традиційного автохтоністичного погляду на появу етноніма “Русь”, що в'яжеться з поглядами, викладеними Грушевським у його “Історії України-Руси”. Чим, на наш погляд, не врахована інша досить потужна й досі цілком жива й поширена хозарська течія української історіографії (О.Партицький, В.Пархоменко, А.Кримський, О.Пріцак та ін.), яка стверджує норманістичне походження назви від проторуського племені Русь, що прийшло з півночі на Середню Наддніпрянщину з першими Рюриковичами **й передало свою назву місцевому слов'янському населенню**. Ці історики не заперечують безумовно патріотичну версію про місцеве вкорінення назви, тим не менше по-своєму дуже вдало й переконливо доводять можливість саме такого шляху запозичення імені. Ця версія принаймні цікава ще й тим, що до певної міри примирює через свій східний хозарський компонент крайнощі автохтонізму

(до нього, крім українських народників і державників, належать і російські державні історики слов'янофільського гатунку) й норманізму.

Показово, що й В.Липинський – перший історик-державник – вважав расово відмінними провідну верству українського суспільства в добу становлення першої держави й народну масу.

Та зрештою й перші народники ще українофільської доби національно-визвольного руху 50–90-х років ХІХ ст. й, зокрема, їхній лідер В.Антонович також заперечували етнічну спорідненість князя й дружини з землеробською людністю Наддніпрянщини в ІХ–ХІІІ ст., вважаючи перших норманами, а других – власне українцями. На цьому феномені історики-народовці зрештою будували перший “міф” українського руху модерної доби – “міф” про споконвічний громадський устрій українців від князівських часів через польсько-литовську й козацьку епохи до ХІХ ст. Він мав пояснювати, чому розламалася, здавалося б, потужна Київська держава під ударами монголів; чому українська людність не підтримала князя Данила Романовича, а стала на бік татар у відомій суперечці “болховських людей”. Власне, й М.Грушевський перебував під чаром цієї яскравої ілюстрації етнічної матриці між Руссю й “литовцями”-українцями хліборобами.

Це суто наддніпрянське ставлення до власної еліти не знайшло розуміння в Галичині з її традицією одноцільно й автографічно сприймати галицько-волинських князів і поспільство, з їхньою любов'ю до Ярослава Осмомисла, князя Романа й королів Данила й Льва. На Західній Україні з політичних міркувань вигідно було протиставляти безрадінний стан через польську домінацію політичного безправ'я українців середини ХІХ ст. з “золотим віком” державної могутності за галицьких князів ХІІ–ХІV ст.

Намагання ідентифікувати ім'я українського народу з якимсь автохтонним утворенням, старшим за віком від першої літописної згадки про Русь, заводить на наукові манівці й приносить кумедні плоди. Скажімо, С.Шелухін, виходячи з цієї наперед заданої програми, відшукав плем'я укрів з середини І тис. н.е. й намагався знайти кельтські корені етноніма. Прихильники індоарійських теорій походження українців і тепер активно використовують цих шелухінських укрів, аби ще далі, вглиб історії продовжити своє коріння.

Цілий розділ книги Є.Наконечного присвячений ключовій темі – коли власне русини перестали себе так називати й перейшли на новий етнонім – українці?

Автор підносить це, зрозуміло, як вимушений крок української інтелігенції, котра під силою обставин бути розчиненою в російському морі перейшла на інше національне ім'я, аби таким чином відрізнитися для всього світу від росіян. Хоч, здається, педалювання на втратах від цього кроку є не найкращим авторським рішенням у побудові всієї праці. Тужіння за питомою назвою “Русь” мимоволі готує читача радше до думки про втрати, ніж про політичні надбання, не дає можливості глибше на ментальному рівні зрозуміти ті фундаментальні зрушення у свідомості української еліти, які відбувалися на межі ХІХ–ХХ ст. Бо, власне, й кінець 90-х років

XIX ст. у головах керманічів національного руху завершився процесом формування моделі новітньої української нації, яка принципово відрізнялася від старої “русинської” моделі, що спиралася на старі церковно-слов'янські догмати візантійського універсалізму. Цей універсалізм стверджував слов'янську православну єдність, підкреслював цінність спільного життя народів візантійського цивілізаційного кола.

З цього й випливало природне бажання староукраїнців від часів царювання Михайла Федоровича до Катерини II працювати на користь Російської держави. І в цьому вони діяли цілком за свідомим вибором, а не лише під батогом і з примусу царату та його адміністрації. Власне, ідеологічні настанови московських піддядчих XVI–XVII ст. і українського вищого духовенства, зокрема печерян, перебували в єдиному духовному річищі, хоча реалії та змістове наповнення поняття “руськості” були цілком відмінними.

Отже, керманічі національного руху, переходячи в 90-х роках XIX ст. з українофільського на українське ідеологічне становище, свідомо відмовлялися від добровільного “мирного” співіснування в історичному часовому просторі з великоросами. Принципове розмежування духовної та культурної спадщини означало народження якісно зовсім іншої національної спільності (поки що на рівні еліти). Різниця в самоназві закріплювала цю ментальну відмінність українця від русина, малороса, русского, і в цьому зв'язку інше національне ім'я було свідомим і цілком логічним вибором самих мешканців української землі, що поривали з “общерусскостью”. Міркування про “крадіжку імені “старшим братом” на початку XVIII-го й на зламі XIX–XX ст. уже не були актуальними. Ця проблема актуалізувалася в часи здобуття Україною незалежності, коли ми почали шукати причини наших втрат за попередні сто років існування в ролі власне української нації. Проте, враховуючи обставини нашого історичного буття, чи могли ми сподіватися на легший і безхмарніший шлях? Навпаки, треба наголосити, що завдяки зміні політико-ідеологічних пріоритетів Україна відбулася як суб'єкт історії. І з якою б неприхильністю “недобрі сусіди” не ставилися до неї, її майбутня доля – в її власних руках.

Насамкінець хочеться висловити побажання побачити на наступних виданнях праці Євгена Наконечного гриф Міністерства освіти й науки про допуск цієї книжки як навчального посібника до українських середніх і вищих шкіл.